

Türk ve Moğol Kavimleri Arasında Kırgızların Demografik-Etnik Erime Seyirleri

Mustafa Kalkan*

Özet

Kırgızlar, uzun yüzyıllar Yenisey ve Tanrıdağları (Tiyenşan) bölgesinde yakın coğrafi çevrede iki asker millet (Türkler ve Moğollar) arasında yaşamak zorunda kalmıştır. Tatbik edilen her türlü askerî, demografik ve kültürel baskıya, bütün gücüyle direnen ve bu hâkimiyeti kabullenmek istemeyen bir kavmin tarihî seyri araştırmamızda ele alınmıştır.

Dolikosefal, brakisefal ve mongoloid ırkların sırasıyla etkisine maruz kalan Kırgızların etnik yönden var olma mücadelesi, dönemlerine göre tespit edilmeye çalışılmıştır. Brakisefal ve mongoloid ırkın derin izlerini bedenlerinde taşıyan Kırgızların, askerî-kültürel-etnik baskılarla dize getirilmeleri ve günümüze farklı bir fizyonomiyle nasıl ulaştıkları mevcut çalışmayla ortaya konulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kırgızlar, asimilasyon, antropoloji, brakisefal, dolikosefal, mongoloid, Yenisey, Tanrıdağları.

Giriş

Çin yıllıklarında MÖ 600'lü yıllarda *Jung-Ti* (Hunlar, Moğollar, Tibetliler) kavimlerinin tefrik edilmesinden sonra, bu kavimlerin tarihleri, yaşam biçimleri, askerî yapıları ve diğer özelliklerini öğrenmek mümkün hale gelmiştir (Onat 1991: 63-71, Ögel 1998/1: 48). Bir süre sonrada Çinli

* Yrd. Doç., Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Çankırı
kalkan12@hotmail.com

tüccarlar, seyyahlar, askerler ve yerli halkla temas eden “kuzey barbarları” (Türkler, Moğollar ve Tibetlileri yıllıklar bu şekilde adlandırmaktadır) tanındıkça, vakanüvisler tarafından kendi etnik yapıları içinde farklı gruplara bölünmeye başlanacaktır. Türk kavimlerinin ayırıcı özelliklerinin anlaşılması ve yerleşim bölgelerinin tespitinden sonra, her yıl üzerlerine saldıran kuzeyliler hakkında daha sağlıklı kaynaklarla bilgi toplamak ve alınacak tedbirleri belirlemek artık imparatorluk sarayındaki memurların (generaller, vezirler vd) görevi haline gelmiştir. Hun boylarının sosyal birliktelik oluşturarak, siyasi teşekküllerini şekillendirmelerinin akabinde, sık sık Kuzey Çin sınırlarında yağma hareketleri görülecektir. Hunların federatif yapı altında toparlanmasından önce de kuzey kavimleri dağınık gruplar halinde Çin’in kuzeyindeki bölgelere saldırmışlardır. Bu hareketlerin başlamasında, Çin’in yayılcı politikalarının ve Hunların otlak alanlarının yok edilmesinin etkin rol oynadığını belirtmek gerekir.

Büyük Ch’in imparatoru “Shih-huang-ti dönemindeki yayılma politikasına bağlı olarak (MÖ 221-214) General Ming-tien 100.000 kişilik bir orduyla Çin Seddi’nin dışına sevk edilir. Bu kalabalık orduya karşı koyamayan Hun Yabgusu Teoman (Tuman-Tümen, Duman-Mete-Mo-t’un Han’ın babası) ilerlediği bölgelerden çekilmek zorunda kalır” (Siunnu 1998: 30, Ögel 1998: 71). Çin imparatorluğuyla çarpışmalar devam etmektedir. Her ne sebeple olursa olsun artık taraflar birbirlerini çok iyi tanımakta ve hareketlerini bu bilgilere bağlı olarak yönlendirmektedirler. Bu askerî hareketlere, yakın coğrafi çevrede bulunan ve aynı kültür kuşağına mensup diğer Türk boylarının da dâhil olduğu unutulmamalıdır.

T’ie-le (Ting-ling, Töles, Tölös, Kao-ch’e: tegerek, çevresi yuvarlak, çember, yüksek arabalı anlamları vardır), Kırgız, Hu-te (Mo-tun’a bağlı olan bu devlet, Pamir (Ts’ung-ling) Dağlarının yukarısındaki sıra dağların kuzeyinde bulunmaktaydı (Taşağıl 2004: 13), Hun-yüler vd. boyların yakın yerleşim alanlarında yer alması sebebiyle yaşanacak gelişmeler, Çin’de imparatorluk sarayını tedbir almaya yöneltecektir (Golden 2002: 75, Eberhard 2000: 33). Aynı saha içindeki Kırgızlar (yıllıklarda bu tarihlere Ke-k’un adıyla geçmektedir) “o dönemde Batı Sibiryadaki Sayan-Altay dağ silsilelerinin yerleşime uygun alanlarında ve Yenisey nehri boylarında görülmektedir” (Baytur 1992: 14-15). Hun boylarının Yenisey ve Minusinsk havzasına inmelerinden önce, Kırgızların bu bölgede buldukları bilinmektedir. Gerek kendi aralarında gerekse Güney Sibiryadaki diğer boylarla mücadele halinde bulunan Hunlar, yavaş yavaş batıya doğru kaymaya başlamışlardır. “Askerî gelişmelere bağlı olarak yenilgiye uğrayan

Hun boyları Ting-lingler, Kırgızlar ve diğerleri karşısında bazen topraklarına geri dönmek zorunda kalırlar” (Vın Şın 1997: 147).

Aynı çağın diğer iki en büyük gücünden biri olan Ting-lingler “Baykal Gölü’nün batısından Güney Sibiryaya ve Yenisey havzasına kadar uzanan sahada yaşamaktaydılar. Ting-linglerle Kırgızlar arasında kültürel bir birliklilik mevcuttur. Hunların kuzeyinde yer alan Ting-linglerin Hu-te ve Kırgız boyları arasında en kalabalık grup olduğu tespit edilmiştir” (Taşağıl 2004: 7, 97, 111; Biçurin 1950: 87). Eberhard’ın tespitlerine göre Ding-ling’lerin Türk oldukları ve bir Hun boyunu teşkil ettikleri muhakkaktır (1996: 71). Taşağıl’ın araştırmalarına göre Ting-lingler sadece bu bölgelerde değil çok geniş bir saha da hareket halindeydiler. “Batı kolları İrtiş ırmağı, güney kolları ise Gobi Çöl’ünden Çin’e doğru yayılmıştır. Kuzey grubu ise Baykal-Yenisey civarında yaşayanlardan oluşuyordu. Batı grubu önce Güney Kazakistan’a sonra Avrupa’ya, güney grubu ise Sarı Irmağın doğduğu yere doğru yayılmıştır” (2004: 7).

Ting-lingler, kaynaklarda Töles ve daha sonra tarih sahnesine çıkacak olan Kao-c’he’ler ile özdeşleştirilmiştir. Bunların Hunlarla olan yakınlığını ve Türk olduklarını Eberhard açıkça ifade etmektedir. Ama Gömeç, Töleslerin Hunlar’dan değil, Hunların Tölesler’den çıkmış bir grup olduğunu ileri sürmektedir (2006: 175). Ögel’in (1948: 795-811), ve Taşağıl’ın (1991: 234-243) Töleslerle ilgili makalelerinde etnik yapıları ve yerleşim alanları ayrıntılı olarak verilmiştir. Kaynaklarda “Juan-juanlara saldıran Kao-ch’elara Ting-ling adının verildiği, Çinlilerle temasın sağlanmasıyla Ti-li ya da T’ie-le adını Tölesler için kullandıkları, Kao-ch’elerin kuzeyde yaşarken Ch’ih-lo adıyla tanındıkları, Göktürkleri teşkil eden en büyük grupları oluşturan Töleslerin (T’ie-lo) sonradan devletin yıkılmasında da aktif rol oynadığı belirtilmektedir” (Taşağıl 2004: 11,13,28,41,43, Giraud 1999: 275-276, Gumilyev’e göre bu etnonim günümüzde Altaylar’da Teleütler şeklinde halen daha vardır (2004b: 24).

Diğer kaynaklardaki beyanata göre “Hunların kuzeyinde Ting-lingler yaşıyordu. Bunlar, Yenisey’den Selenga’ya kadar uzanan Sayan sıradağlarının eteklerine saçılmışlardır. Yenisey boylarında, Ting-linglerin tam olarak bilinmeyen Kien-kun-C’hi-ku (Kırgız adının Çince telaffuzu) kabileleriyle karışımından ortaya çıkmış olan Kırgız halkıyla kaynaştılar (Eberhard 2000: 47, 48, Gumilyev 2005: 54, Aristov 1895: 63). Kalabalık kavimlerin bulunduğu coğrafi sahada yer alan Kırgızları, Gumilyev, “muğlak kökenli bir kabile” şeklinde tanımlamaktadır (2006: 108).

Büyük kavimlere yakın yerleşim alanlarında yaşayan Kırgızların tarihî seyirlerinin badireli bir geçmişi vardır. Kırgızların yerleştikleri topraklar, buldukları bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Kırgızlar, geçen yüzyılların akışı içerisinde yaşadıkları bölge ve sınır komşularının gücüne göre farklı mücadelelerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu mücadele çemberi içinde yer almaları, sadece diğer faktörlere bağlı değildir, Kırgızların otorite tanımayan karakteristik özellikleri, diğer gelişmelere dâhil edildiğinde mevcut durum daha iyi anlaşılır. Kırgızlar, daimi bir mücadele ortamında bulduklarından coğrafi olarak yer değiştirmek zorunda bırakılmışlardır. Farklı coğrafyalara küçük obalar-aileler halinde göç ettirilen Kırgızlar, demografik olarak azınlıkta kaldıkları için zamanla etnik yönden eriyeceklerdir (Kalkan 2005: 77-99).

Araştırmamızda göç etaplarına ayrıntısıyla girilmeyip (başka bir makalede ilgili konu üzerinde durulmuştur) sadece sürgün dönemleri tarihleriyle verilerek, demografik-etnik asimile dönemlerinin özellikleri ve uygulanış şekilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konu, kesit örnekler ve önemli olaylarla açıklanacaktır. Diğer olaylar sadece tarihler şeklinde verilerek, ilgili araştırmacıların-okuyucuların kaynaklara ulaşmasını sağlama amacı hedeflenmektedir. Antropolojik verilerden, demografik göçün ırklar üzerindeki seyrini görmek ve fizyonomik farklılaşmaların hangi sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığını ispatlamak amacıyla faydalanılacaktır. Araştırmamızda, Çin yıllıklarından faydalanırken (Rusça, Kazak, Uygur, Kırgız vd. lehçelerde) yer, şahıs, sülale adlarının okunuşunda Çince bilmediğimiz için Rus transkripsiyon sistemi kullanılacaktır.

Hunlar-T'ung-hular, Wu-huanlar-Hsien-piler, Göktürkler, Juan-juanlar Döneminde Kırgızlar

Askerî mücadelelerin ilk dönemi, aynı mekânı paylaşan Hunlarla yaşanmış ve Kırgız boyları bu çatışma ortamından büyük zarar görmüştür. Ortak tarihî seyrin bir araya getirdiği iki askerî milletin aynı coğrafyayı paylaşması, istemeden de olsa hâkimiyet mücadelesinin sertleşmesine sebebiyet verecektir. Kırgızlar, Hunlar gibi konargöçer bir kavimdir ve bozkır yaşamının en önemli dinamiği olan savaşçılık özellikleriyle tanınmaktadır. Askerî istidatlarıyla tanınan Hunlara yakın bölgelerde yaşamaları ilk olumsuzluktur. Orta Asya'da Kırgızların yaşadıkları bölgelerin, tarihî seyir içinde jeostratejik değer taşıması ikinci dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

Kırgızların, Hun Tanrıkuşluğu döneminde sayı itibarıyla dikkat çeken bir nüfusa sahip olmaları da üçüncü olumsuzluktur (Taşağıl 2004: 7). Yenisey

Kırgızları, Yenisey, Sayan-Altay, Minusinsk ve Abakan coğrafyasında en iyi yerleşim bölgelerini ellerinde bulundurmışlardır, bu da Kırgızlar üzerine düzenlenecek olan saldırıları kaçınılmaz kılan başka bir sebeptir. Zikredilen nedenlere bağlı olarak Büyük Hun Tanrıkuğu'nun teşkilinden sonra Tanrıkut (Shan-yü) Mo-tun'un "MÖ 202-201 yılında Ke-k'un (Kırgızlar) üzerine Yenisey Angarı-Abakan nehri boylarına sefer düzenleyerek buraları ele geçirdiği ve Moğolistan'ın Hangay dağlarıyla Altay dağları arasındaki bölgede bulunan kavimleri hakimiyeti altına aldığı görülür" (Kabışulu 1997: 84, Şi Tszı 2003: 15).

Mo-tun Han döneminden itibaren büyük düşmanlar olarak görülen T'ung-huların ve Yüeh-chihlerin (Yüecilerin) ortadan kaldırılmasından sonra, hanedanlık mensupları yönlerini Kırgızlar üzerine çevirecektir (Aristov 1896: 291). Kırgızlarla sürekli bir mücadele seyri başlayacak, Hun askerî birlikleri MÖ 201-200, 129, 127, 99, 56, 54, 51, 49, 48, 46, 42, 35 ve tespit edilemeyen diğer yıllarda büyük askerî birliklerle saldırılar düzenleyeceklerdir (Ögel 1998/1: 217, 218, 262, Klyaştorniy vd. 2000: 53). Fakat Hunların bu saldırılarda verdikleri kalıcı zararlar istenilen sonucu vermemiş, Kırgızlar sonraki yıllarda yine Hun yönetimine karşı isyan etmiştir. Hun kağanları, Kırgızlara karşı uyguladıkları politikaları değiştirmek zorunda kalacak; düzenlenen seferlerde esir alınan halk, farklı bölgelere özellikle kuzeye zorla göç ettirilecektir (Golden 2002: 76). Bazı Kırgız grupları da Hunların yönetimi altında bulunan diğer boyların arasına yerleştirilmiştir.

Bu boylar, Hunlar döneminde farklı sebeplere binaen belirli bir sürgün politikasına tabi tutulur (2005: 205-227). Demografik eritme dönemi uzun süre devam ettirilir. İsyânların büyük bir kısmında Kırgızlar, diğer kavimlerden yardım ister; bu da Hunları daha sert tedbirler almaya zorlar. Aynı bölgede yaşayan Ting-linglerle Hunlar hâkimiyet mücadelesine girişmiş; bazen Çin'in desteğini alan (MÖ 72) bu kavim, Hunlara ağır darbeler indirmiştir (Düen Lien 1998: 137). Ting-ling birliği içinde yer alarak Hunlara saldıran Kırgızlar, güçlendikleri dönemlerde de Ting-linglerle çarpışmalara girişeceklerdir. Hunlarla rekabet halinde bulunan Ting-lingler, ortak düşmana karşı daha güçlü olmak amacıyla sonraki dönemlerde sayı olarak azalan Kırgızlarla ittifak yoluna gitmişlerdir.

Hunlar döneminde, Kırgız boyları üzerine düzenlenen seferlerin en önemlilerinden biri Oyanşu'nun verdiği bilgilere göre MÖ 56 yılında gerçekleşmiştir. "25 Tarih. Yeni T'angname" "Hunlar, Han Sülalesine tabi olan General Li ling'i sağ kol hanı (beği), Wei-lüe'yi, Ting-linglere beğ (yabgu)

olarak atamıştır. Daha sonra Chih-chih (Kutizu) Tengrikut, Chien-k'un (Kırgızları) hakimiyet altına almıştır” (Oyanşu 1997: 83, Biçurin 1829: 6) şeklinde bir kayda sahiptir. Bu kaynak, aynı zamanda Kırgız, Ting-ling coğrafi yakınlığının da bir delilidir. Daha sonraki tarihî seyir ve var olma mücadelesi, bazı dönemlerde Kırgızları Ting-linglerle birlikte hareket etme mecburiyetinde bırakacaktır (Gumilyev 2005: 190).

Kırgızlar, MS 200’lü yıllarda Han Sülalesi’nin (MS 220’de) ortadan kalktığı ve Hun hâkimiyetinin de yok olduğu bölgelerde tekrar siyasî yapılarını teşkil etmeye başlayacak ve zamanla güçlü bir askerî idare oluşturacaklardır. Fakat Kırgızların bağımsızlık dönemleri çok uzun sürmeyecektir (Ögel 1998: 374-383).

Siyasî mücadele seyrinde meydana gelen değişim, Kırgızları daha da zor durumda bırakır. Bilindiği üzere T’ung-huların torunları olan Wu-huanlar ve Hsien-piler, Hunlar tarafından indirilen darbeden sonra atalarının döneminde kendi topraklarına çekilmişlerdir. Yerleştikleri dağlık bölgenin adını alan bu kavimler, uzun yüzyıllar Hunlara tabi olarak yaşamış, bazen de Çin imparatoru Chao-ti’nin (MS 86-73) kışkırtmaları ile ayaklanmışlardır (Eberhard 1987: 97, Dunhu 1999: 17). Yaşanan isyan hareketleri, Hunların ezici askerî gücü ve baskılarıyla kısa sürede sindirilecektir.

Wu-huanlar, Wang Mang döneminde (MÖ 8-6, MS 22-23) “Ting-linglerle birlikte Çin’deki T’ai-chün eyaletine sınır muhafızı olarak zorla yerleştirilmişlerdir. Alışamadıkları ve iklimi sebebiyle zorlandıkları bu toprakları terk etmek istemelerine rağmen göç etme istekleri engellenecektir. MS 44 yılında çıkan karışıklıktan faydalanan Wu-huanlar ayaklanarak Hunlara ağır bir darbe indirirler. MS 49 yılında bu başarılarından dolayı Çin imparatoru Wu-huanları imparatorluk sarayında güzel bir törenle kabul buyurur” (Dunhu 1999: 18).

Hunlar, bazen toparlanarak Hsien-pilere ağır darbeler indiriyor ama (MS 133) ülke içinde tam bir istikrar sağlayamadığı için askeri baskılar devamlılık arz etmiyordu. Hunların zayıf düşmesinden kısa bir süre sonra, Wu-huanlar ikinci ağır darbeyi MS 109 yılında indirirler. Aynı tarihlerde Hsien-piler, Çin’e elçi göndermiştir, bu dönemde Tangutların Hunlara saldırarak yenilgiye uğratması üzerine iyice güçlenmeye başlayacaklardır (Grigoryev 1873: 83-99). Wu-huanları baskı altında tutamayan Hunlar artık kontrolü kaybetmiştir, çok geçmeden Wu-huanlar, Hsien-pilerin desteğiyle MS 147 yılında bağımsızlıklarını ilan ederler.

Bu çarpışmaların içinde kalan Kırgızlar ve Ting-lingler yüzyıllarca yakın bölgelerde yaşıyor olmaları sebebiyle Wu-huanlara ve Hsien-pilere bağlı kalmışlardır. Hunlardan belirli bir süreç içinde darbe yiyen ve nüfus yerleştirme politikasına bağlı olarak dağılan Kırgızlar, uzun bir sürede Moğol kabileleri arasında demografik erimeye tabi tutulacaktır. Normal şartlarda Moğol kabilelerinden kalabalık olan Kırgızların demografik olarak eritilmesi imkânsızdır, Hunların onları parçalayarak farklı bölgelere sürmesi sonucunda bu durum gerçekleşecektir.

Türk hâkimiyetinin Moğol gruplarına teslimi ile zaten Yenisey bölgesinde sınırlı da olsa farklı karışımlar sonucu (evlenmeler, zorunlu göçler, boylar arası yer değiştirmeler vb. sebepler dolayısıyla) vukubulan kaynaşmalar iyice hareketlenecek ve (Wu-huanlar-Hsien-pilerin torunları) Juan-juanlar döneminden (Salğarullı 1999: 144) Göktürk Kağanlığı'nın kurulacağı zamana kadar etnik kaynaşma yaşanacaktır. Bu etnik kaynaşma, Juan-juanların hükümler olduğu dönemde daha belirgin çizgilerle görülür. Juan-juanlar ağırlıklı olarak (menşei konusunda bilim adamları arasında ihtilaflar bulunmaktadır) Moğol-Tunguz vd. kökenli kavimler arasında yer aldıkları için (Eberhard 1987: 165, Golden 2002: 61) Kırgızlara ve Ting-linglere yönelik politikaları değişiklik göstermemiş, bazı dönemler hariç diğer Türk boylarına uyguladıkları ağır tahakkümü aynen devam ettirmişlerdir.

Juan-juan Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra hâkimiyet alanını genişletmeye başlar. "(MS 410-414) Yenisey boylarında yaşayan Kırgızları ve Ho-weileri (Sibirya kabilesi) itaat altına alır" (Gumilyev 2004a: 25). Türk tarihinin durgunluk dönemi (Çin'de ve başka yerlerde Türk soylu bazı devletler bulunsa bile) olarak görülen ve 551-552 yılına kadar devam eden dağılık dönem içinde Hun soylu boylar farklı bölgelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tabii olarak boy birliğinin olmadığı dönemde Türk boylarının sayı olarak büyük zayıflık verdikleri görülecektir. Moğol asıllı devletlerin bu boylara ağır tahakkümde buldukları ve vergi yükleri yükledikleri bilinmektedir.

Juan-juan hâkimiyetine son veren ve iktidarı ele geçiren Aşina sülalesi hâkimiyet alanını eskiden olduğu gibi tabii sınırlarına doğru ilerleterek bütün toprakları (küçük bir iki bölge dışında) yeniden ele geçirecektir. Hunların yıkılmasından sonra Moğol hâkimiyeti döneminde bir süre nefes alan Türk-Kırgız mücadelesi tekrar başlamıştır.

Hunlar döneminde olduğu gibi, Göktürk Kağanlığı'nın kurulmasından kısa bir süre sonra Kırgızlara şiddetli saldırılar düzenlenecektir. Göktürk

Kağanlığı'nın kuzey kanadını oluşturan Kırgızlar yine isyan hareketlerine giriştikleri için cezalandırılır ve Göktürklerin tarafından sürülürler (Li Mau-Tsai 2006: 70, 207, Chavannes 2007: 140). 699 yılında "Bars Beğ idi. Kağan adını burada biz verdik. Küçük kız kardeşimi prenses olarak verdik. Kendisi yanıldı ve öldü. Halkı kul köle oldu" (Gömeç 1997: 60) şeklinde kitabelerde bir kayıt yer almaktadır. Bars (Pars) Beğ sadece Türgişlerin (Türkeşlerin) hanı değildir, Kırgızların yaşadıkları Yenisey, Minusinsk, Kuzey Moğolistan, Sayan-Altay, Abakan bölgesi de Bars Beğ'e tabiyet arz etmiştir. Bars Beğ'in hakimiyetini kabul ederek onu han olarak tanımışlardır (Coldoşev 2005: 21, Bartold 1997: 23). Hunların askeri mücadelelere bağlı olarak Kırgızlar ve diğer Türk kavimlerine hiçbir şekilde üstünlük sağlama şansı tanımadıkları açıkça görülmektedir.

Konumuzun sınırlılık alanını aşmaması açısından yine sadece düzenlenen askerî saldırıların tarihleri verilecektir. Göktürk Kağanlığı döneminde 552-553, 554, 555, 562, 627, 628, 630, 631, 638, 647, 648, 650, 681, 696, 697, 699, 706, 709, 710-711 ve sonraki yıllarda seferler düzenlenmiştir (Liu Mai-Tsai 2006: 19, 207, Chavannes 2007: 58, Golden 2002: 103, 111, 147, Taşağıl 1995: 20, 111, 142, 177; 1999: 2, 7, 40, 42, 46, 66, 90; 2004: 22, 38, 40). Bazı dönemlerde (648), Kırgızların mevcut durumdan faydalanarak yenden toparlandıkları ve eski topraklarında hakimiyeti ele geçirmek için hareket ettikleri görülür (Bartold 1997: 23, Taşağıl 2004: 22, 33, 37).

"716 yılında Kapgan Kağan'ın ölümüne kadar geçen 19 yıllık süre içinde doğuda Sarı ırmağa ve Shan-tung ovasına, Demir Kapıya, Kögmen dağlarının kuzeyindeki Kırgız ülkesine toplam yirmi beş sefer yapılır, onlarla üç kez savaşılmıştır" (Taşağıl 2004: 37). Türklerle Kırgızlar arasındaki hâkimiyet mücadelesinin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Göktürk Kağanlığı'nın yine diğer Türk kökenli kavimlerin de (Kırgızlar, Basmıllar, Karluklar, Uygurlar) içinde bulunduğu ittifakla çöktürülmesinden sonra mücadele aynen kaldığı yerden devam edecektir. Önce kendi aralarında hesaplaşan müttefikler kozlarını paylaştıktan sonra içlerinde en güçlüleri şeklinde görülen ve akabinde tek güç olarak kalan Uygurlara tabi olacaklardır. Uygurlar, diğer kavimlerin topraklarını hâkimiyet alanlarına dâhil etmekte gecikmeyecek ve hemen harekete geçeceklerdir. Kırgızlar uzun süren varlık mücadelesinde yüzyıllardır dize getiremedikleri Aşina sülalesini yıkmanın verdiği rahatlıkla topraklarında toparlanırken, bu sülalenin varisi olduğunu iddia eden Uygurların saldırısına uğrayacaklardır.

Uygurlar ve Cengiziler Döneminde Kırgızlar

Uygur Devletinin de Kırgızlar ile olan ilişkileri sürekli bir askerî mücadele şeklinde olmuş her iki taraf fırsatını buldukları an çeşitli ittifak yollarına giderek diğer kavimlerin desteğiyle birbirlerine kalıcı darbeler indirmenin yollarını aramışlardır (Wang Yen Te 1989: 17, 22-23).

Ma Minli'nin verdiği bilgilere göre “744 yılında Uygurlar ordalarını Ötüken dağının eteklerine kurduktan sonra, 748 yılında Yenisey Kırgızlarını yönetim altına almışlardır. Bundan sonra Uygurların Tanrıdağları bölgesinde genişlemeleriyle beraber, IX. asrın 40 lı yıllarında Kırgız boyları üç defa batıya göç ettirilerek Kuca bölgesine, Orta Asya ve Kışığı gibi yerlere getirilmiştir. Buradan Yenisey Kırgızlarının bazı uruğları bu büyük sürgün ile batıya göç ettirilmiştir” (1997: 112-113).

Seferler bir iki askerî hareketle bitmeyecektir, ardı arkası kesilmeyen baskın ve vurgunlar Kırgızlara yaşadıkları topraklarda varlıklarını sürdürme imkânı vermeyecektir. Çin yıllıklarında tespit edilebilen seferler aşağıdaki gibidir:

Bu seferlerin tarihleri 748, 750, 751, 752-3, 758, 760, 765, 790, 792, 795, 800, 805, 808, 810, 815, 816, 818, 820, 821, 839 ve 840 yılları arasındadır (Yan Şinmen 1998: 271-3, Golden 2002: 148, Liu Zişao 1988: 721, Roux 2001: 200). Uygurların uygulamada Hunlar ve Gök-türklerden farkı, Kırgız boylarının diğer boylarla askerî ittifak oluşturmamasını engellemek için onları daha da uzağa sürmeleridir.

Bu sürgün hareketleri, Uygurlar tarafından sık sık tekrarlanmış ve Kırgızların eski topraklarına geri dönmeleri engellenmiştir. Eski dönemlerde olduğu gibi gerçekleştirilen düzenli sürgün hareketleri başarıya ulaşmamış, sonunda Kırgızlar Uygurları yıkmıştır (İzgi 1987: 27). Uygurların yıkılmasından sonra 84 yıl sürecek olan bağımsızlık döneminde (840-924/5) Kırgızlar, Uygurlara ağır bir intikam bedeli ödettirmişlerdir. Siyasî platformda olaya bakıldığında bunun bir hâkimiyet mücadelesi olduğu kabul edilebilir ama bu çatışma artık askerî mücadele anlayışının sınırlarını aşmıştır. Uygur Kağanlığı'nın merkezine düzenlenen saldırıdaki katliamın boyutu da olayın bakış açısının nerelere ulaştığını gösteriyor olması açısından önemlidir.

Yaklaşık bu bir asırlık kısa istiklal döneminden sonra doğudan gelen Karakitay (Tsidan-Kıtan diğer adıyla Batı Lyao Devleti) tehlikesi Kırgızlar için yıkıcı darbe olmuştur. Gumilyev, “Uygurların mağlup olmasından sonra Kırgızların tekrar Sibiryaya dönmeleri dikkat çekicidir” demektedir (2003: 262) bu aslında normaldir. Moğolistan, Yedisu ve Kuzey Çin'deki

hâkimiyeti kısa süre de olsa sürdüren Kırgızların, Kıtan darbesinden sonra geçici olarak buldukları yerlerde kalmalarını gerektirecek hiçbir sebep yoktur. Kırgızların kendi toprakları Yenisey, Minusinsk daha zengin ve yerleşime elverişlidir. Bütün kavimlerin burayı (Ötüken, Ordos) ele geçirmek için adeta her şeylerini ortaya koydukları düşünüldüğünde, Kırgızların diğer büyük kavimlere daha ne kadar dayanabilecekleri sorusunu sormak gerekir. Yüzyıllardır devam eden askerî hareketler, savaşı kazanmış olsalar da Kırgızları demografik olarak yeterince tüketmiştir, artık bu topraklar için kayıp vermenin bir anlam ifade etmediğine kanaat getirerek eski topraklarına geri döndükleri anlaşılacaktır.

Lyao Sülalesi (907-1125) (Lyao Şi 2003: 82-86) adı verilen bu devlete Yenisey Kırgızları, 931 yılında tabiiyet arz ederler. Tunguz-Mançu ve Moğol kanı taşıyan bu gruplar, 1128-1130 yıllarından itibaren Yedisu sahasına gireceklerdir (Lyao Şi 2006: 15-31). Kıtanlar hakimiyet alanlarını “kuzeyde bu tarihlerden önce kısa süreli de olsa Kırgız (Yenisey’deki) ülkesinden güneyde Belh’e kadar, batıda Harezmi’den Uygur ülkesine kadar genişletmişlerdir” (Bartold 1997: 411). Bütün istilacı kavimlere olduğu gibi Kıtanlara da Kırgızlar savunma güdülerini gereği sert karşılık göstereceklerdir. Aynı sertlik, mukabilinde düşmanca tavır beraberinde getireceği için kısa sürede kurulan Lyao Devleti, Kırgızlara ilk fırsatta ağır darbeler indirecektir.

Kıtanlar döneminde “1128 yılında Yeh-lü Ta-shih’nin Orta Asya’daki iki nehrin arasında Lyao Hanlığı’nı kurduktan sonra, asker sevk ederek Kırgızlara saldırıda bulunduğu ve öcünü aldığı görülür. Bu dönemde tekrar bir grup Kırgız, Tanrıdağları bölgesine sürülmüştür” (Runkun 1997: 141, Gumilyev 2003b: 151, Golden 2002: 153). Kıtanlar, 1211 yılında Naymanlar tarafından yıkılmıştır, Kıtan (Kıtay-Karakıtay şeklinde de okunmaktadır) Devleti döneminde Kırgızların arasına sızmaya başlayan Moğol kökenli boylar, onların etnik yapısında yüzeysel de olsa iz bırakmıştır (Bartold 1997: 38-40, 87-93). Karakıtanların sayısı olarak az olmasına rağmen etnik baskı oluşturmaları tamamen Tanrıdağları bölgesindeki Kırgızların sayısının azlığı ile ilgilidir. Diğer Türk boyları Kıtanların fazlasıyla üzerinde sayı üstünlüğüne sahiptir. Tehdit unsuru olarak gördükleri için sonraki dönemlerde Moğollar tarafından Yenisey, Gorno-Altay, Minusinsk, Kuzey Çin ve diğer bölgelere sürgün edilen Kırgızların Tanrıdağı bölgesine yoğun bir şekilde gelmeleriyle durum değişecektir (Yenşen 1990: 703). Kırgızlar, Tanrıdağları bölgesinde zamanla kalabalıklaşacak ve sonradan görüleceği üzere (büyük göçlerle küçük bazı gruplar hariç -Hakas ve Yakut topraklarında halen daha varlıklarını sürdüren Kırgızlar

gız boyları vardır- Yenisey sahasını terk edeceklerdir) Tanrıdağları'ndaki en kalabalık kavim haline geleceklerdir. Tabii olarak bu göç, zamana ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak uzun bir seyre sahiptir.

Karahanlı hakimiyeti altında yaşayan Kırgız boylarının Yedisu ve Çu bölgesinde diğer Türk boylarıyla (Oğuz-Uygur gruplarıyla) yüzeysel bir kaynaşmaya yöneldiği görülür (Genç 2004: 31-34). Karahanlıların yanı sıra bölgede kurulan diğer Türk devletleri, yerli halkla etnik olarak karışık kaynaşmış ve Kırgızların hakim oldukları coğrafyada devletlerini kurmuşlardır (Grousset 1980: 149-152). Kırgızlar, bu bölgede dağınık gruplar halinde Fergana, Pamir-Alay, Tiyanşan-Aladağ silsileleri ve Yedisu-Çu bölgelerinde yaşadıkları için siyasî bir birliklilik oluşturarak Karahanlılar karşısında güç teşkil edememişlerdir.

Karakıtayları yok eden Naymanlara, ağır darbe indirip Tanrıdağları bölgesindeki hakimiyetine son veren Moğollar, Cebe'nin komutası altındaki birliklerle 1218 yılında Küçlük Han'ı öldürmeyi başarmış ve bu tarihten sonra Moğol birlikleri bölgeye tamamen yerleşmiştir (2001: 172-3).

Yenisey Kırgızları, "1207 yılında Çingiz Han'ın gönderdiği elçileri kabul ederek Urus Inal döneminde, Moğol hakimiyetini kabul etmiştir" (Baytur 1992: 34). Çingiz Han tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanan bu olay, sonraki tarihlerde Kırgızların başına gelecek sıkıntıların başlangıcı olmuştur. Moğol tabiiyetini kabul etmek demek belki Kırgız halkının yok olmasını engellemek amacıyla hizmet edecektir ama tabiiyetin getirdiği yük oldukça ağırdır. Yüksek oranlardaki vergiler ve asker verme mecburiyeti orman halklarını ve Kırgızları tahammül edemez hale getirecektir. Bunun üzerine Tumatların isyanına Kırgızlar da katılacaktır (Butanayev 2002: 149). Aradan uzun süre geçmeden Moğol vahşetine maruz kalan Kırgızlar, 1217-8 yılında isyan hareketine girişeceklerdir; fakat hiç beklemedikleri ağır bir darbe durumu daha da kötüye götürecektir (Coldoşev 2005: 165, Karayev 1998: 164). Kırgızlar, Moğolların zayıf düştükleri dönemlerde fırsatını bulur bulmaz bağımsızlık arayışına girişecek ama kısa süre sonra Moğollar toparlanınca ağır darbeler indirecektir.

1220'li yıllarda Lyu-Ts'idi'nin Çingiz Han'la görüştüğünden sonra verdiği bilgiler ışığında yazılan ve küçük bir eser olan Bey şî-tszî'nin (P'ei-shih tse) "Kuzeydeki Elçilik Seferinin Hatıraları" adlı seyahatnamesinde "Kırgızların bu dönemde sadece Yenisey'de değil, Cuncarya ve Yedisu'da da yaşadıkları kaydedilmektedir" (Bey şî-tszî 2005: 69,72). 1251 yılında Boğa Noyan iki tümen asker ile Kırgızlar üzerine gönderilir. 1254 yılındaki

istiklal girişimleri iyi sonuç verecek ve Kırgızların bağımsızlıkları 16 yıl sürecektir, 1270 yılında tekrar Moğol üstünlüğü tesis edilecektir (Malabayev 1999: 49). Özellikle Arık Boğa'nın Kubilay'a karşı hanlık iddiası ve akabinde yenilmesi, ordasının (merkezinin) Kırgız topraklarında bulunması sebebiyle, bölgenin savaş alanına döndüğü görülür. Kubilay'ın birliklerinin üstün gelmesi üzerine Arık Boğa, hanlık iddiasından vazgeçecektir. 1264 yılından sonra Moğol askerleri tamamen Tuva'ya yerleşir.

Kırgız tarihinde Moğol dönemi diye bilinen bu yıllar, Hudyakov tarafından şöyle tasvir edilmektedir: “Kırgızların bazı boyları saldırılar sonucunda esir alınmıştır, bazı grupları ise tundra ormanlarıyla kaplı alanlara kaçıp, çeşitli yerlere dağılmışlardır. Aynı bir bölümü de kutuplara doğru sürülerek insan elinin yetişmeyeceği bölgelere kaçmıştır” (1990: 121). Moğolların elinden bir türlü kaçış kurtuluş olmamış, Kırgızlar parçalanarak farklı bölgelere iskân edilmişlerdir. Kırgızlar, Minusinsk bölgesi ve Tuva'dan Mançurya'ya göç ettirilmiştir, daha sonra Kubilay Han'ın emriyle Çjaoçjou şehrine yerleştirilmiştir. Bunun dışında Shan-tung'a boylar şeklinde gönderilen Kırgızlar çok sayıdadır (Butanayev 2002: 152-153, Yuan-şi 2003: 62).

Cuci'nin büyük oğlu Orda (Ordu) döneminde, Yenisey-İrtiş nehri arasında yaşayan Kırgızların Kıpçak boyunun, İli ile İrtiş nehirleri arasındaki bölgeye göç ettirildiği görülmektedir” (Minli 1997: 116) yine aynı şekilde “1262-1263 yıllarında Arık Boğa'ya bağlı olanlar, İli nehrine göç etmiştir. 1264 yılındaki savaşta yenildikten sonra kaçarak gelip Kubilay'a bağlanmıştır. O, İrtiş ve Yenisey nehirleri bölgesine sürüp getirdiği Kırgızları, komşu Tiyenşan bölgelerine göndermiştir (Minli 1997: 116).

1273 ve 1279 yılında Kırgızlar tekrar Yuan Sülalesi'ne isyan edeceklerdir. 1286-89 yılları arasında Haydu ile Kubilay arasındaki çatışmalarda Kırgız birlikleri asker olarak kullanılacak ve kırılacaklardır (Butanayev 2002: 152). Moğollar, Sibir kavimlerinin otorite altına alınmasında ve diğer yerlerin ele geçirilmesinde öncü birlikleri arasında yer alan Kırgız askerlerinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Bitmek tükenmek bilmeyen Moğol seferleri, çok sayıda Kırgız'ın kırılıp yok olması anlamına gelecektir.

Yine “29 yılının (1292) güzünde Tszinşan dağına sefer düzenleyip orada Kaydu'nun 3000 çadırdan fazla olan halkını göç ettirerek, Helin'e (Karakorum) getirmişlerdir. Daha sonra Tsilitszisiler (Kırgızlar) üzerine hareket emri verilir” (Yuan Şi 2006: 198). Moğol birliklerinin Kırgızlara

düzenledikleri seferlerin ardı arkası kesilmemiş ama tam anlamıyla vassallık idaresi bölgede tesis edilememiştir. Yüzyıllardır Türk kavimleriyle yaşanan askerî mücadeleler hiç değişmeden Moğollarla yaşanmış, sadece mücadelelerin zamanı ve çarpışılan istilacı gücün adı değişmiştir. Coğrafi mekan aynıdır, Kırgızlar göç ederek dağıldıkları için çarpışmaların alanı genişlemiş Fergana bölgesi, Yedisu, Çu ve Kuzey Çin mevcut alana dâhil edilmiştir.

Aradan çok uzun bir zaman geçmemiş yine Yuan Sülalesi döneminde Kubilay ve Timur tarafından “1293 ve 1295 yıllarında Kırgızlar, Sungua nehri bölgesindeki Cancavcu (bugünkü Cavyuan sahası) şehrine ve Cısan’daki (bugünkü Beyçin-Yançın bölgesi) Şandung’a göç ettirilmiştir (Runkun 1997: 142, Kıçanov 2003: 273). “Bu göç hareketlerine Kırgızlar isyanla karşılık verince, Kubilay Han tarafından 1277 yılında Batı Mançurya’ya tekrar büyük bir grup halinde sürgün edilmiştir” (Kıçanov 1991: 143). Hulug Han (1308-1312) döneminde de Kırgızlardan askerî garnizonlar kurma işi devam ettirilir. Bu uygulamalar (asker alma) ve göçler Kırgızları kırıp yok edecektir. Sayıları oldukça azalan Kırgızlar, bir daha bu bölgede eski güçlerine kavuşamayacaklardır.

Artık bu tarihlerden sonra zayıf düşen Kırgızlar, Yuan Sülalesi’nin (1271-1368) çöküşüyle beraber Oyrat (Cungar-Kalmak) boylarının saldırılarına açık hale gelecek ve demografik erime süreçleri daha yoğun bir şekilde devam edecektir. Çeşitli Çin sülaleleri (Ming) döneminde de (1368-1644) birçok Kırgız boyu, özellikle Yenisey ve Tanrıdağları bölgesinden uzaklaştırılmıştır.

Moğol hâkimiyeti ve Oyrat saldırılarından sonra 1545’li yıllara kadar bölgede köken olarak Moğol (*Mogulistan Devleti*)¹ soyundan gelen yöneticilerin etkili olduğu bir idare hüküm sürmüştür. Bu yöneticilerin hakimiyeti altındaki halkın büyük bir kısmı Kırgız, Uygur, Kazak vd. Türk kökenli kavimlerden meydana gelmektedir (Karayev 2008: 155-173). Zamanla Kırgızlar, aktif olarak siyasî mücadelelere katılmaya ve varlık göstermeye başlayacaklardır. Ama bunun için Kırgızların bir süre daha Moğol gücünün Yedisu, Çu ve Kuzey Çin bölgesinde azalmasını beklemeleri gerekmektedir.

Askerî istila ve göç hareketleri üzerinde kısaca durduktan sonra, bu dönemlerde Kırgızların nüfus yapısında meydana gelen azalmanın, etnik olarak ne türden değişimleri beraberinde getirdiğine bakmak gerekir.

Kırgızların Tarihi Dönelmlere Göre Etkileşim Seyirleri

Hun Tanrıkutluğu’nun kurulmasından önce Orta Asya’da “Altay dağları ile Sayan dağlarının güneybatı kısımları, Taş devrinin ilk çağlarından beri

brakisefal beyaz ırk tarafından iskân ediliyordu. Bu ırk, bir yandan Tanrıdağları bölgesine doğru yayılırken, diğer yandan da bugünkü Kazakistan içlerine doğru sızmıştır” (Ögel 1991: 5). Güney Sibiry bu tarihlerde etnik yönden şekillenmeye başlamıştır, son yıllarda açılan mezarlardaki cesetlerden elde edilen antropolojik veriler mevcut durumu değiştirecek ve beyaz ırkın temsilcileri olan brakisefallerle (80-85), dolikosefal (70-75,9) ve mongoloidler (80 ve üzeri) (sarı ırk) arasındaki etnik değişimin sonraki yüzyıllarda vukubulduğu anlaşılacaktır.

Bu tarihlerde, dolikosefallerin Tanrıdağları, Güney Kazakistan ve Volga boylarında görünmeye başlaması, batıdan doğuya doğru kitlesel bir hareketliliğin olduğunu ortaya koyar. Yine aynı dönemlerde Yenisey bölgesine uzak kuzeyden mongoloid ırkın temsilcilerinin az da olsa gelmeye başladıkları eldeki cesetlerin antropometrik ölçümlerinden anlaşılmaktadır. Hun devrine gelindiğinde Moğolistan ve Baykal gölü bölgesinin brakisefal-mongoloidlerle kaplı olduğu görülecektir. “Altay dağlarını baştan başa kaplayan ve bu bölgeye hâkim olan ırk ise, ta ilk devirlerden beri burada yaşamakta olan beyaz ırktır” (Ögel 1991: 32). Hun devrinde Güney Sibiry ve Yenisey bölgesi, yoğun göçler ve yerleşimle brakisefal beyaz ırkın yaygın olduğu bir alan haline gelmiştir. Hun devrinin sonları ve akâbindeki dönemde ise kuzeyden gelen göçlerle mongoloid ırk yavaş yavaş bölgeye nüfuz eder.

Konunun bir ölçüde açıklığa kavuşturulması ve askerî seferlerin neden bu kadar fazla olduğu sorusunu zihinlerden silebilmek için Tonyukuk’un anısına dikilen kitabede “Kırgızın güçlü kağanı bizim en büyük düşmanımızdır” (Malov 1951: 66) ifadesini dikkatli değerlendirmek gerekir. Bu cümleyi, Orkun “kuvvetli Kırgız hakani düşmanımız oldu” şeklinde aktarmıştır (1994: 106). L. N. Gumilyev “Hepsinden daha ziyade Kırgız’ın güçlü kağanı düşmanımızdı” şeklinde okur (2003: 223). Aynı tereddüdü Roux’ta ifade etmiş “Kırgızlar, Türkçe konuşan Türkleşmiş Hint-Avrupalılar ya da ilk Asyalılardır ya da Türk olgusu ırksal değil, dilsel olgudur ki, tarihin akışı da bu olguyu büyük ölçüde doğrulamıştır” (2001: 206) şeklinde açıklama yapma gereği duymuştur. Türkiye’de bu saha üzerinde mütehassıs olan akademisyenler, yukarıdaki teze karşıdır. Roux’un bazı tezleri bakış açısına göre farklı bir mentaliteyi yansıtmaktadır. Fakat çeşitli konularda objektif olmayan bazı değerlendirmelerin bütün çalışmalarına şâmil hale getirilmesi de doğru değildir. Açıklamalar, tarihçilere acaba Kırgızlar, Türk kökenli midir yoksa sonradan Türkler tarafından diğer

boylarla oluşturulan birliğin içine alınarak Türkleştirilmiş midir sorusunu sordurmaktadır.

Kırgız kavmine ait kültürel doku ile, Türkler arasındaki yaşam biçimi, mantalite, maişet şekli ve diğer konularda belirgin bir ayrım var mıdır? Bu farklılıklar ya da onları Türklerden ayıran özellik nedir? gibi soruları sıralamak mümkündür. Bu soruların nerdeyse tamamına verilecek cevap hayırdır. Uzun yüzyıllar bağımsız olarak yaşamaya alışmış, diğer birçok kavimden daha çok özerkliğine düşkün olan bu kavmin Türklerle olan temaslarında onları zayıf kılan anlayış ve yaklaşım nedir?

Olaylar uzun ve karışık gelişim seyri içinde dikkatle tetkik edildiğinde, Kırgızların kültürel kimliklerini koruma noktasında takındıkları tavrın, Türklere karşı belirgin bir farklılık arz ettiğini ortaya koyacaktır. Kırgızlar, bazı kaynaklarda kültür düzeyi düşük bir kavim olarak gösterilirken bazı yıllıklarda ise ileri düzeyde yaşam biçimine sahip olan ve bölgesinde diğer kavimlerden farklı, daha gelişmiş hayat şartlarını sürdüren bir halk olarak zikredilir. Son yıllardaki mevcut arkeolojik veriler çok eski dönemlerden beri Kırgızların oldukça ileri düzeyde kültürel yaşam biçimine sahip buldukları, Minusinsk, Güney Sibirya ve diğer yerlerde tarımla uğraştıkları, sulama kanalları inşa ettikleri, demir ve altın işlemeciliğinde yüksek teknolojiyi kullandıkları anlaşılmıştır (Karayev 2008: 78-86). Bütün bu özelliklerine rağmen, neden yüksek bir kültüre sahip olan Kırgızlar benliklerini koruma noktasında “koruyucu tavır” takınmamışlardır? Aynı soruyu Gumilyev de sormuş ama nedenini açıklamamıştır (2006: 79). Olayların lokal bir değerlendirmesi yapıldığında iki sebebin etkin rol oynamış olabileceği düşünülebilir. İlki Kırgızların Türk kültürünü kendi kültürel dokularıyla aynı görmeleri ve farkları ön plana çıkarmamalarından, ikincisi ise Türklerin kültürel seviyelerini kendi kültürlerinden daha düşük düzeyde görmeleri (bu Hunlar’dan önceki yüzyıllara aittir) sebebiyle tehdit unsuru şeklinde algılamamalarından kaynaklanmış olabilir. Çünkü Kırgızlar, Türklere oranla daha yoğun bir şekilde tarımla iştiğal eylemekte ve Çin yıllıkları Hunlar’dan önce az da olsa bazı Kırgız şehirlerinden bahsetmektedir (Golden 2002: 150). Bu da yarı yerleşik hayatın unsurlarının Yenisey-Minusinsk-Abakan ve Altay’ın bereketli bölgelerinde devam ettirildiğine ve ekime elverişli alanlarında yaşandığına işaret eder.

Kırgız antropolojisinde, iklim-coğrafi farklılıklar ve yerleşik etnik grupların getirdiği antropometrik değişimler, belirli bir tanımlama ve tasnife tabi tutulacaktır. Tarafımızca düzenlenen etnik-coğrafi etaba göre ilk zaman

dilimi *birinci dönem* şeklinde isimlendirilecektir. Bu dönemde Hun, Gök-türk ve Uygur (yani Türk antropolojisinin) etnik yapısının, Kırgızlar üzerinde demografik ve etnik yönden etkisini nasıl tatbik ettiğini gösterme amacı hedeflenmiştir (Okladnikov 1968: 253-57). Güney Sibirya, Altay, Yedisu, Hun kültürü ve nüfus baskısının rahatlıkla hissedildiği bölgelerdir (Bernştam 1998: 458-60, Gumilyev 2003b: 113). Özellikle bu döneme ait olan Kırgız antropolojisi, birçok akademisyen tarafından Homo sapiens indo europaeus olarak nitelendirilir. “Çin kaynaklarına dayanılarak Kırgızların büyük-uzun boylu, sarı saçlı, beyaz yüzleri ve gök gözleriyle diğer kavimlerden ayrıldıkları” (Bernştam 1991: 277) belirtilmektedir, verilen fizyonomik tanımlar bu tiplmeyi doğrulamaktadır. Bu özelliklere sahip Kırgızlar, Hunlardan önce ve Hun Tanrıkuğu’unun kurulduğu ilk yüzyıllarda görülmektedir. Yukarıdaki fizyonomik tanımlama, Hun grupları ile aşağı yukarı benzer özellikler taşıdıklarını ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda Naristov gibi uzmanlar tarafından Wu-sunların fizyonomik özellikleriyle Kırgız etnik benzerliği tesis edilmeye çalışılmıştır. Her iki kavmin mensupları arasında ilk dönemlerdeki dolikosefal özelliklerin fazlalığı ve antropometrik benzerlikler sebebiyle mevcut durum üzerinde durulmuştur. Bu tez, her ne kadar bazı âlimler arasında kabul görse de (Bernştam bunu reddetmektedir) ikna edici delillere dayanmamaktadır. Avrupaî elementlerin Kırgız fizyonomisinde olduğu kabul edilen bir gerçektir ama Yenisey Kırgızlarının fizyonomisi ile Tanrıdağı Kırgızlarının fizyonomisini karıştırmamak gerekir. Hanname’de verilen bilgilerin ışığında “Wu-sunların vücut yapıları farklı özelliklere sahiptir, onların gözleri gök (mavi), sakalları uzun, şekilleri maymuna benzemektedir, bunlar işte bu Wu-sunların torunlarıdır” denilmektedir. 1925 yılında Kansu bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda farklı devirlere ait ele geçen 82 ceset üzerinde yapılan antropolojik incelemede mongoloid tipe az da olsa rastlanmıştır (Kaşın vd. 2005: 128-9, Kadırbayev 1996: 290-1, Taşğıl 2004: 27). Bu bölgeler, Wu-sunların yerleşim alanları dâhilindedir.

Erken dönemlerde, Hunlar öncesi çağlarda ve Hunların ilk dönemlerinde Kırgızların Tanrıdağları’ndaki varlığından bahsetmek çok zordur. Sürgünlerle gönderilmiş olsalar dahi bu toplulukların bölgede demografik olarak iz bırakabilmeleri neredeyse imkânsızdır. Kırgız fizyonomisine yakınlığı ve kaynaşmaların yaşanmış olması sebebiyle, Avrupaî elementlerin Kırgızlar üzerinde belirli bir ölçüde görülmesine Ting-linglerin neden olduğu anlaşılmıştır. Ama bu fizyonomik değişim de geç dönemlerdedir (MÖ II-MS I-II. yüzyıllar), gözden kaçırılmaması gereken nokta Ting-linglerdeki Avrupaî elementlerin yüksek oranlarda görülme sebebinin yerleşim alanı ile

ilgili olduğudur. Bu bölgedeki etnik temasında, Sak (Saka) ve Sarmat (MÖ II-MS IV) kabileleri ile olan yakınlıkta aranması gerekir. Bugünkü Özbekistan (*Taşkent, Sırderya, Yeniderya, Kuanderya'dan Yedisu'ya oradan Kuzey Kazakistan'a*) (Kadırbayev 1996: 272-3), Kazakistan ve Kırgızistan topraklarının Fergana vadisiyle çevrili olduğu alanlara kadar yayılmış olan Tinglinglerin bir ucunun da Yenisey ve Minusinsk bölgelerine kadar uzandığı hatırlanmalıdır (Aristov 1896: 292). Hatta bu dönem mütehasısı A. Taşağıl, Kazakistan bozkırları üzerinden Tola nehri bölgesine kadar mevcut coğrafi sınırı uzatmakta (Taşağıl 2004: 7, 8, 12, 47, 62; 1991: 33-42), diğer uzman Gömeç ise Ting-ling (Töles) gruplarının Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar yayıldıklarını açıklamaktadır (1997: 9).

Hunlarla yakın coğrafi bölgeleri paylaşan Kırgızlar, neden farklı bir fizyonomiye sahiptir ? Bu sorunun cevabı daha bulunmadan karşımızda hemen ikinci soru belirir. Türk kültürü alanına giren daha doğrusu Türk devletleri tarafından etnik eritmeye tabi tutularak belirli bir ölçüde fizyonomik değişime uğratan Kırgızlar (brakisefal baskınlık belirgin olarak artmış, dolikosefal özelliklerinden uzaklaşmışlardır), birinci dönemde nasıl bu kadar hızlı bir antropometrik değişime uğramışlardır? Yenisey Kırgızlarına ait olan antropolojik veriler (dolikosefal ve brakisefal baskın özellikler) zamanla silinerek, Tanrıdağı Kırgızlarının fizyolojisinde neden bu kadar hızlı ve şaşırtıcı bir değişim meydana getirir? Daha bir çok soru, uzun-girift açıklamalara muhtaç bir şekilde arayışını sürdürmektedir.

Bu sorulara cevap vermek tek başına tarih disiplininin altından kalkabileceği bir iş değildir, bunun içinde *fiziki antropoloji* (insan fizyonomisinin ortaya çıkışını, diğer fizyonomilerden farkını ve fizyonomik değişimleri inceleyen bilim dalı) (Wells 1984: 10), *antropometri* (vücut ölçülerini, kişinin yaşını, vücut yapısını, cinsiyetini ve yaş özelliklerini ölçen bilim dalı), *dermatoglifika* (kol ve parmakların deri yapılarını inceleyen bilim dalı), *seroloji* (kan gruplarını inceleyen bilim dalı), *odontoloji* (diş yapılarını inceleyen bilim dalı), *kraniyolojiya* (kafa taslarını inceleyen bilim dalı), *paleantropoloji* (vücut kemiklerini inceleyen bilim dalı) ve *genoloji* (gen yapılarını inceleyen bilim dalı) gibi disiplinlere müracaat etmek zorundadır (Özbek 2003: 47, 55, 334, 666).

Kırgızlar, Asya antropolojik tipine mi İndo-Avrupa (Homo sapiens indo europaeus) antropolojik tipine mi dâhildir? İlk etapta, bu ırklar arası ayırım eldeki verilere göre rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Homo sapiens asiaticus (Leakey 1988: 136) tipine girdiği baskın antropolojik verilerle sağlamlaştırı-

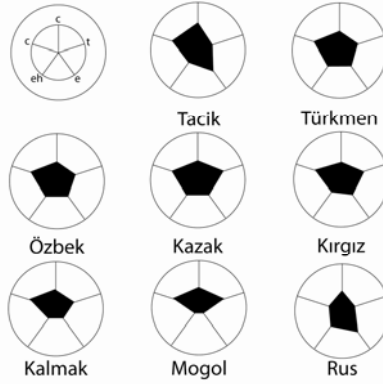
lan Yenisey Kırgızlarının, bu tiplerden hangisine Mongolid (sarıların) “İlk Asya (İran-Türk), Pamir Fergana, Güneydoğu, Ural (Sibir ve Altay), Orta Asya (Moğol, Buryat; Tuva), Uzakdoğu veya Avrupa kökenli İndo-Avrupa” grubuna mı dahil edilmek istendiği sorusu bizim için önemlidir. Bu dört ayrı tipin birbirine yakın özellikleri bulunmasına rağmen, ayırıcı özellikleri hemen farkların ortaya çıkmasıyla belirleyici olmaktadır. Kırgızlar, bu gruplardan hangisine dâhil edilmelidir. Beyaz ırkın Akdeniz tipi içinde kalan Anadolu Türkleri bile Türkiye’den Moğolistan topraklarına kadar çeşitli etnik grupları ile aynı ırkın farklı kollarına bölünebilmektedir.

Kırgızların, bazı fizikî antropologlarca bu grupların yani mongolid ırkın (sarıların) içine dâhil edilerek *Güney Sibirya Alt Tipi*’ne alındıkları ve beyaz ırkın (brakisefallerin) sınıflandırmasının dışında bırakıldığı görülecektir. Bu ayırım, antropologlar tarafından Kırgızlardaki (günümüz Tanrıdağları ve Yenisey Kırgızları) mongoloid özelliklere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir (Özbek 1979: 160). Fakat bu seçicilik, genel anlamda bir tasnife tabi tutulduğunda doğru ve doyurucu sonuçlara ulaşmanın imkânsız olduğunu gösterecektir. Genelleme, lokal olarak alınan verilerle uyuşmamakta, çok geniş bir alana yayılmış olan Kırgızların gittikleri yerlere göre, fizyonomilerinde yüzlerce yıl içinde medyana gelen değişimle farklılaştıkları açıkça anlaşılacaktır. Bu gayet normaldir, brakisefal ve dolikosefal özelliklerin yerini zamanla brakisefal-mongoloide bırakması bazı bölgelerde karışmanın getirdiği kaçınılmaz durumdur. Moğolistan’ın kuzeyine, Çin’in iç bölgelerine ve kuzeye sürülen Kırgız gruplarının etnik erimeye uğramadığını iddia etmek ne kadar doğrudur? Bütün Kırgız boyları bu erimeye uğramış mıdır sorusu sorulduğunda verilecek cevap hayırdır.

Aşağıdaki tabloda kullanılan dermatolojik veriler (antropometrik, serolojik, odontolojik, kraniolojik sonuçlar ve diğerleri genelde benzer özelliklere işaret etmektedir) Tanrıdağı Kırgızları için geçerli bir diyagramdır. Moğolların Kırgızlar ile olan yakınlığına aşağıdaki şekilde dikkat etmek gerekir. Tanrıdağı Kırgızları arasına sızarak kalan Moğol boyları vardır ama diğer Türk boyları göz önünde tutulduğunda yoğunluk oluşturmadıkları görülecektir. Bir diğer dikkat çeken nokta da Tanrıdağı Kırgızları arasındaki boyların büyük bir kısmının Yenisey’den gelen ve kökenleri çok eski dönemlere kadar uzanan boylardan meydana gelmiş olmasıdır. Türk boyları ifadesi Kırgızları oluşturan boylar için kullanılmıştır.

Mongoloidlerde kendi aralarında “Kuzey Moğol Alt Irkı, Çin Alt Irkı ve Güney Moğol Alt Irkı” şeklinde ayrılmaktadır (Özbek 1979: 184-5). Mo-

ğollar, “ortadan kısa boylu, esmer ya da sarı tenli, yuvarlak (orta) burunlu, geniş (basık) kafalı, düz siyah saçlı, çekik (Çinli gibi) gözlü (gözün üst kapağı “Moğol kıvrımı” yapacak derecede gözü örten ve çekik gösteren... özelliklere sahiptir” (Wells 1984: 35). *Kuzey Moğol Alt Irkı*'na dâhil edilmeye çalışılan Kırgızların fizyonomik hususiyetlerinin tam anlamıyla bu sınıflandırmaya uymadığı ortadadır.

Kazakların-Kırgızların eski dermatolojik sonuçlara göre Avrasya'nın bazı etnik gurupları ile olan farklılıkları (İsmagulov 1998: 272).

Hun dönemi öncesinde Kırgızların İndo-Avrupaî elementleri fizyonomilerinde barındırdıkları ve bu grubun Ak tipini oluşturdukları iddia edilmektedir. Wu-sun etnik yapısının Kırgızlara olan benzerliği gerek coğrafi uzaklık sebebiyle gerekse (Çin kaynakları sonraki Wu-sun başkenti Çigu-Şigu'nun Issık-Köl bölgesinde olduğunu belirtmektedir) (Ögel 1948: 264, Tışanulı 1997: 406) diğer antropolojik verilerin karşılaştırması yapıldığında, detay antropometrik ölçümlere göre rahatlıkla reddedilebilmektedir (Ginzburg 1954: 354-412). Wu-sunların bazı gruplarında baskın Avrupaî (dolikosefal) özelliklerin görülüyor olması Sak (İskit), Yüeh-chih ve Sarmat kavimlerinden etkilendiklerini göstermektedir (Bernştam 1998: 237-54). Wu-sunların yerleşim alanı olan coğrafi çevre (sonraki vatanları), bilindiği üzere önceden Yedisu Sakları, Sarmatlar ve Yüe-çi kavimlerinin yaşadıkları alan dâhilindedir. Ögel'in Yüe-çilerin ilk vatanları ve sonraki yerleşim alanlarının farklı olduğunu özellikle vurguladığı görülecektir. “Yüeh-chihlerin eski yerinin Chang-yeh'le Chiu-Chüan arasında bulunduğunu ifade etmektedir. Chiu-Chüan bugünkü Su-chou, Chong-yeh ise Kan-chou olarak açıklanmaktadır” (1948: 263-265). Gerek Sarmatların gerek Yüe-çilerin ve Sakların içinde ise

bazı grupların İran kökenli olduğu gerçeğinin de göz önünde tutulması, bu etkinin nereden kaynaklandığını ortaya koyması açısından önemlidir.

Ele geçen ceset örneklerindeki antropometrik veriler, bu etkinin Hazar Denizi'nin kuzeyine (Hazar İskitlerine) oranla Yedisu, Çu ve Fergana bölgesinde daha belirgin izler taşıdığını ortaya koymaktadır. Sak (Saka) kökenli kavimler arasında özellikle bu bölgelerde İndo-Avrupa ırkına mensup olan İran kökenli kavimlerin belirli dönemlerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu bölgelerin, çok daha eski dönemlerde Hun kavimlerinin bölgeye inmesinden önce (Ginzburg 1954: 354), İran kültür kuşağı içine dâhil edilmesi hatta tamamen hâkimiyet altına alınmış olması bile söz konusudur. Binlerce yıl (Kelteminar kültürü) boyunca İran kökenli kavimlerin Orta Asya'nın önemli şehirlerinde ve ticaret yollarının güzergâhları üzerinde yoğun bir yerleşime sahip oldukları, konunun anlaşılmasını sağlamak amacıyla dile getirilmektedir.

Kelteminar kültürünün zamanla gücünü kaybettiği, Afanasayeva ile Andronova kültürünün büyüyüp yayılarak, yaşam biçimi (maîşet kaynakları) farklı olsa dahi, bu kültürden maddî unsurlar yönüyle etkilendiği arkeolojik buluntularla tespit edilebilmektedir.

Çinli tarihçi Şi-Gu “Wu-sunların vücutları ve yüz yapıları güneylilerden başka yabancılarla bile karşılaştırıldığında hemen ayrılabilir” (Bartold 1898: 4) demektedir. M. Ya. Biçurin tarafından verilen bilgilerde “Gök gözlü ve uzun sakallı, maymuna benzerler, onların gerçekten tohumlarıdır, renklerinden başka Batı Tanrıdağları bölgesinde yaşayan halklardan kesin olarak ayrıldıkları ve Çinliler tarafından verilen bilgilere göre yüz yapılarının Wu-sunları kesin olarak ayırdığı görülmektedir” (Oşanın 1927: 262). Hatta Grum-Grjmaylo, Wu-sunların dolikosefal grubuna bile girebilecek kadar farklı özellikler taşıdığını bunların “Ting-ling grubunun en batıdaki kolu olabileceğini belirtmektedir”. Çin yıllıklarındaki bilgiler, Ting-linglerin kesin olarak Türk olduklarını ortaya koymaktadır. Bu kez de Türk kökenli olan Ting-ling gruplarının bugünkü Özbekistan Fergana-Buhara bölgesi içinde yer alan İran (Sogd, Sak, Alan, Yüe-çi vd.) kökenli kavimlerle karışmış olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Bu da eldeki verilerle tam olarak ortaya konabilmiş değildir, ele geçen cesetlerde bu örneklerin (brakisefal-dolikosefallerin) bulunmuş olması ama geniş bir alana yayılmamış olması sebebiyle ortaya konan tezi tam olarak pekiştirmemektedir. Wu-sunların Kırgızların antropolojik tipinin temelinde Dinling (Tin-ling) karışımının baskın olduğu birçok uzman tarafından savunulmaktadır.

Otorite olarak kabul edilen Gumilyev, “Yenisey Kırgızlarının, T’i’lerin güneyinden gelenlerle değil, Sibiryaya yerlileri Ting-linglerle sıkı sıkıya bağlantılı olduklarını nazarda tutmak gerekiyor. Sayan Dağlarından güneye doğru göç eden Ting-linglerin güney kolu Hunların atalarıyla kaynaşmıştır” şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Gumilyev 2005: 41). Fakat asıl etnik karışımın gerçekleştiği dönem sonraki zamanlardır. Ting-ling tipi şeklinde görülen antropometrik veriler şöyledir: “Orta boylu (uzun boyluları az da olsa görülür) dolgun; büyük gelişmiş bir vücut, elma yüzlü, derisinin rengi-beyaz, sarı saçlı, düz burunlu (bazen gaga burunlu), açık gözlü olarak tanımlanan bu tip” (Grum-Grjimaşylo 1926: 34) fizyolojik olarak büyük değişikliklere uğramıştır.

Tin-linglerin Hunlarla çağdaş oldukları, Yüeh-chihlerin Mo-tun ve oğlu Lao-shang döneminde ağır bir darbeye batıya sürüldükleri, onlarında sürüklenirken Baktriya Devleti’nin hakimiyetine son verdiği bilinmektedir (Şahniyazov 1990: 27). Yüeh-chihlerin boşalttıkları topraklara kısa bir süre sonra doğudan gelen Wu-sunların yerleştikleri, Çin yıllıklarında verilen bilgilerden ve (Chang Chien MÖ 138 ve 115 yılında iki kez) seyyahların notlarından anlaşılmakta, Yüeh-chihlerin ise daha batıya doğru kaçtıkları tespit edilmektedir.

Bu veriler, bizleri Wu-sunların Kırgızlarla olan bağını bir daha düşünme mecburiyetiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bölgenin daha batısında bulunan, uzun süre hâkimiyetini Hunlar ve Kırgızlar üzerinde tesis etmeye çalışan, bir ölçüde de bunu başaran dolikosefal Yüeh-chihler unutulmamalıdır. Antropometrik veriler, Hun tesirinin Yedisu sahasında Miladın ilk yüzyıllarında yoğunlaştığını göstermektedir. Yüeh-chihlerin bölgede uzun süre hükümran olmaları ve demografik üstünlükleriyle bu coğrafyaya gelen kavimleri etnik yönden etkileyebileceği de var olan bir durumdur. Hunları uzun süre baskı altında tutan Yüeh-chihlerin büyük ve güçlü bir devlet olduğu hatırlanmalıdır (Golden 2002: 49, 131, Ögel 1998/1: 121). Bu devletin ticarete önem verdiği, yarı yerleşik bir yaşam biçimine sahip olduğu ve İran kökenli kavimlerde görüldüğü üzere yaygın bir kültürel yayılım çevresine sahip olduğu, döneme ait kaynaklarda zikredilmektedir. Diğer taraftan da özellikle Türklerin, Kırgızları çeşitli sebeplere binaen Yenisey bölgesinden (Bernştam 1998: 460) sürdükleri ve bu Kırgız boylarının büyük bir kısmının batıya doğru göç ettirildiğini (Kalkan 2005: 81-83) defaatle dile getirmek gerekir.

İşte bu Kırgız boyları, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar (Oşanın 1959: 58) tarafından sürülen gruplar olabilir, bu durumda Tanrıdağları bölgesine gelen Kırgızların mevcut coğrafyaya daha eski dönemlerden itibaren geldikleri ispatlanabilecektir. Göktürk dönemine ait arkeolojik kazılar, bu dönemlerde Kırgızların kesif olmasa da bölgedeki varlığını ortaya koymaktadır (Graç 1968: 207-214). Üzerinde önemle durulması gereken diğer bir noktada, Kırgızların geniş alanlara dağınık halde yayılmış olmalarıdır. Bu sebeplere binaen Kırgızlar, Mongoloid hatta Dolikosefal-Cermen gruplarla karışmıştır (Nesturh 1958: 24-25). Bu bölgelerdeki Kırgızlarda görülen dolikosefal-brakisefal ya da brakisefal-mongoloid örnekler şaşırtıcı olmamalıdır (Golden 2002: 100). Tabiidir ki bu değişimler, bölgelerinde yaşanan büyük göçlerin Kırgızlar üzerindeki etkisini yoğun bir şekilde gösteriyor olması açısından da önemlidir.

Yenisey bölgesinde yaşayan Kırgızların fizyonomik özellikleri şu şekilde; “Kırgızlar umûmen sakallarının seyrek çıkışı, göğsünde kılların yokluğu, göz kapaklarının Moğollara benzerliği, çehresinin yandan görünüşünün güzel olmaması, elmacık kemiklerinin çok basık olması, burun kemiğinin düz olması, üst dudağının içe bükey olması, boyunun ortaca uzunluğu, kısa başlı olması, yumuşak dik hem de koyu kara renkli saçları, göz bebeklerinin karalığı ve teninin koyuluğu ile tanımlanır (Karayev 1999: 501).

Kırgız fizyonomisinin Yenisey etabından önce yani MÖ III. yüzyıllarda baskın element olarak dolikosefal-brakisefal özellikler sergilemesi, akabinde Türklerin kültürel etkisi ve demografik eritme politikasına bağlı olarak yavaş yavaş baskın dolikosefal fizyolojik özelliklerin zamanla silinmesi dikkat çekicidir.

MÖ II. asır MS I. II. III. asrın ilk yarısında brakisefal antropometrik özelliklerin baskın unsur şekline gelmeye başlaması, Kırgız tarihinde ikinci fizyonomik değişim dönemidir. Göktürkler döneminde batı kanadını güçlendirmek için sevk edilen boylar, bu zorunlu göçlere dâhil değildir. Batı Göktürk Kağanlığı'na bağlı boyların kalıntıları, hala Fergana vadisinin başlangıcında Andican, Özgen, Oş ve Celalabad gibi şehirlerde Türkatalar adıyla varlıklarını sürdürmektedir. İlk etapta Türk boylarının Juan-juanlar döneminde (batıya doğru yönelen mecburi küçük göçleri önemsenmezse), sürgün yoluyla ilk büyük göç seyrinin bu yüzyılda gerçekleştiği görülür. Etnik yönden Göktürk çağı, Yenisey sahasındaki Kırgızların yoğun bir şekilde demografik baskıya tabi tutuldukları en önemli dönemdir ve

Ögel'e göre Göktürk çağında da Kırgız ülkesinde bir Türkleşme meydana gelmiştir" (1991: 210).

Bu dönemde (840-924 yılında) Kırgızlar, Uygurlara indirdikleri darbeye uzun süreli olmasa da "Kırgız Derjevası" diye bilinen ve yüzyılı içine alan bir dönemde siyasî kimliklerine tekrar kavuşmuşlardır (Yenşen 1990: 402). Zikredilen asırda, Uygur federasyonu içinde yer alan çeşitli boylar, Kırgızlar tarafından Uygurlarla beraber batıya sürülmeye başlanmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre, Kırgızların 840 yılı sonrasındaki yönetim dönemi oldukça sakin geçmiş görünmektedir. Ya da Kırgızlar, batıya doğru değil de daha çok kuzeye doğru etki alanlarını genişlettikleri için Çin yıllıklarının dikkatini celbederek kayıtlara girmemişlerdir.

Bu dönemin devamında Moğol kökenli boylar, Kırgızlar arasına girerek fizyonomilerinde fark edilebilecek şekilde mongoloid elementlerin artmasına sebebiyet verir. Bu şekilde Kırgız antropolojisinde üçüncü dönem başlamıştır. İkinci dönemi kalıcı izleriyle pekiştiren diğer bir etkide, Kitanların hemen arkasından Moğol istilasının gelmesidir.

Moğol istilasının uzun asırlar sürmesi, Kırgız antropometrisindeki birçok silik izi yüzeysel de olsa baskın duruma getirmiş ve belirgin elementlerle homo sapiens asiaticus brakisefale dönüşme seyrine yönelen bir değişimi, bazı dönemlerde brakisefal mongoloide doğru dönüştürmeye başlamıştır. Bu kadar yoğun askerî baskıyla gelen ve Kırgız nüfusu tekrar Tanrıdağları bölgesinden Yenisey'e ve diğer bölgelere sürgün eden Moğollar, tam bir demografik tarama yapmış ve bir daha bu boyların bir araya gelmesine imkân tanımamıştır. Moğolların bu politikası her zaman bilinçli değildir, Kırgızların otorite tanımaz özellikleri sebebiyle sürekli isyan etmeleri, Moğol yöneticileri tedirgin ettiğinden noyanların zulmiyle inleyen boylar parça parça edilmiş ve kun (köle) olarak paylaşılmıştır.

Roux, "Bugün Kırgızların (Tiyenşan-Tanrı dağı Kırgızlarının) Moğol ırkının özelliklerini en fazla taşıyan Türk halkı olduğunu görmek çok ilgi çekicidir, bunun nedeni bu halkın uzun yıllar boyunca Moğollarla birleşmiş olmasıdır sanırım" demektedir (2001: 206). Alıntıda vurgulanan Kırgızlar, Tanrıdağı Kırgızlarıdır ve artık bütün Kırgızları temsil eden tek devlettir. Yenisey Kırgızlarının etnik yönden XII. yüzyıla kadar yoğun bir Moğol baskısına maruz kalmadıkları, Moğol göçü ve yerleşimi olsa dahi bölgedeki brakisefal ya da brakisefal-mongoloid yapıyı değiştirecek kadar bir kesafet teşkil edemedikleri bilinmektedir. XIII. yüzyıldan sonra Yenisey Kırgızları da bu yoğun göçten nasiplerini almaya başlayacak ve sürgünler

sonucunda azalmaya başlayan Türk (brakisefal-beyaz ırk) nüfus, mongolid (sarı) ırkın belirgin bir şekilde asimilasyonuna maruz kalacaktır. Kırgızların ataları arasında yer alan Hakas-Abakan, Tuva bozkırlarındaki akrabaları, yakın bir dili konuşsalar da onlardan geriye kan bağı olarak çok az şey intikal etmiştir (Aristov 2001: 198-206). Bu etap, *üçüncü dönemin* başlangıcıdır. Yoğun bir Moğol istilası dönemi, arkasından Kalmak (Cungar, Oyrat) hâkimiyeti, akabinde Ruslaştırma politikaları onları yok olmakla yüz yüze bırakacaktır.

Sonraki dönemlerde etnik karışımlarla değişen Kırgız tipi, Haruzin tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Orta boylu, gövdesi geniş, kol parmakları ile ayak parmakları kısa, vücudu güçlü, dolgun vücut (genellikle insanların yaşlılık döneminde sıkça görülür), derisinin rengi aksarı, ayakları yamuk (attan inmemelerinden dolayı) kısa, başının yapısında brakisefal tip güçlü bir şekilde belirgin, saçı kara, dik ve çok sert, geç ağarır, yüz tipi kemikli, derisinin rengi konur (kahverengi-kestane), burnu parlak görünümlü, geç çıkan sakalı seyrek büyür, gözleri kahverengidir ve gençlik döneminde kara olur” (1889-1891: 357, 374, 407, Kulmuhammed 1994: 179). Elimizdeki veriler genel olarak değerlendirildiğinde, Kırgız tipinde sırasıyla brakisefal (*birinci dönem-Hun*), brakisefal-mongoloid (*ikinci dönem-Hsien-pi, Wu-huan, Juan-juan, Göktürk, Uygur*) ve mongoloidlerin (*üçüncü dönem-Karakıtay, Nayman, Moğollar, Oyratlar vd.*) brakisefal (*dördüncü dönem-Kıpçak, Oğuz vd.*) fizyonomik değişim diyagramının ağırlık taşıdığı görülmektedir.

Sonuç

Kırgızlar, birinci dönemde brakisefal baskın özellikleri kazanarak (MÖ III-MS III. asırlarda) dolikosefal normlardan uzaklaşmıştır. Moğolların demografik baskısı (MS II-VI, IX-XV. asır) şeklinde tasnif edildiğinde ikinci döneme (brakisefal-mongoloid) girilmiştir.

İkinci dönemde, Moğol etnik elementlerinin baskısıyla (MS IX-XV. asra kadar) brakisefal-mongoloid özellik taşıyan antropolojik yapı, inceleme alanımızın dışında kalan son dönemde (Ting-ling-Kanglı ve Kıpçak fizyonomisini içine alan) Kazak gruplarının etkisiyle tekrar bir geri dönüş dönemine yöneltmiştir. Özellikle Kırgız-Kazak etnik kaynaşma döneminin XV. asrın üçüncü çeyreğinden itibaren başlaması, belirtilen kaynaşmanın (XX. asrın ilk çeyreğine kadar devam etmesi) kalıcı izlerini beraberinde getirmiştir. Tabii bu arada Kırgız ülkesinde çok uzun süre kalan (farklı tarihlerde bölgeyi yüz yıla yakın bir süre işgal eden) ama hâkimiyet tesis edemeyen Kalmuk hücumları da unutulmamalıdır. Zikredilen dönem

çalışmamızın sınırlılık alanının dışına taşıdığı için sadece sonraki dönemlere yüzyıl şeklinde değinilerek genel bir çerçeve çizilmiştir.

Kırgız fizyonomisindeki değişim, sadece farklı etnik grupların bu kavmin içine dâhil olması ile ilgili değildir. Modern bilim “değişik yörelerde yaşayan aynı türden bireylerin oluşturduğu toplumların aralarında bir ölçüde gen alışverişi olsa bile, genetik ve anatomik açılardan birbirlerinden uzaklaşma eğilimleri gösterdiğini” açıklamaktadır (Lewin 2000: 139). Yani zaman, iklim ve coğrafya farklılaştıkça insan anatomisinde meydana gelen değişim, aynı ırkı farklı fizyonomik şekillerde mecburen gelişmeye yönlendirmektedir. Bu da değişimin diğer bir yönüdür.

Kırgız tarihinde yerleşilen ve vatan olarak kabul edilen sahaların jeostratejik değer taşıması istilaları kaçınılmaz kılmış bu da beraberinde etnik yönden karışan kavimlerin kaynaştığı bir coğrafyanın sathi de olsa antropolojisini değiştirmiştir. Bu şanssızlık sadece Kırgızlara has değildir, kavimler kapısı olarak bilinen bölgeler, tarihin her döneminde durumdan nasibini almıştır. Transkafkaslar bir kavimler yumağıdır, stratejik konumu gereği Anadolu tarih boyunca birçok ırkın ve kültürün kaynaştığı saha haline gelir, Macaristan Avrupa’ya açılan kavimlerin eşiği olur. Bu sonuç, geçiş bölgeleri için kaçınılmazdır. Göçler, her yüzyılda etnik kaynaşmayı beraberinde getirir. “Bin yılı aşkın bir süredir, insan toplumları arasında, özellikle büyük göçlerin olduğu yerlerde, genetik kaynaşma olagelmıştır. Bununla birlikte, yeryüzündeki etnik ya da ırksal grupların kimliğinde simgelendiği gibi, yerel toplumlarda güçlü bir genetik kaynaşma söz konusudur” (Lewin 2000: 142).

Ari ırktan bahsetmek ve *âri* ırkın üstün olduğu toplumların saflığı üzerine idealleri şekillendirmek artık günümüzde kabul gören bilimsel bir tez değildir. Gumilyev şunu ifade etmektedir “Mazi hatırası, passioner itki ataletinden daha uzun ömürlüdür ama onu muhafaza etmek birkaç kişiyle yapılacak bir iş değildir” (2004: 470). Kırgızlar, mazi hatırasını canlı olarak muhafaza ettikleri için millet olarak günümüze ulaşmayı başarmışlardır. Kırgızlar, her türlü demografik-etnik baskıya rağmen bütün engelleri aşmayı başarmış bir kavimdir. Tabi ki vatan olarak tanımlanan topraklar üzerinde yaşayanların ruh dünyasındaki birlikliği canlı olarak hissetmesi ve aynı ırktan insan kitlelerini şekillendirmesi daha kolay olacaktır. Bunun yanı sıra kültürel hükümlerinin etnik hâkimiyete meydan okuduğu bu yüzyılda, sosyal-kültürel kaynaşma yoluyla toplumları eritme de tercih edilen başka bir seçenek haline gelmiştir. Bu da değişimin diğer bir yönüdür.

İşgalci bütün kavimlerin (uzun ya da kısa süreli de olsa) Kırgızlar üzerindeki demografik-etnik izlerini unutmak mümkün değildir. Çünkü adını yukarıda belirttiğimiz kavimlerin büyük bir kısmı, o veya bu şekilde Kırgız boylarının arasına sinmiş ve bu boylarla kaynaşarak günümüze kadar varlıklarını korumayı başarmışlardır. Bugün bile bu boylar, Kırgızların arasında Moğol soylu (Kitay, Nayman, Monoldor (Moğollar), Kerey (Kereyit) vd. olarak bilinmektedir. Kırgızlar arasında Moğol soylu boyların ya da etnik toplulukların bulunması Kırgızların Moğol olduğu anlamına gelmemelidir. Kırgızlar, köklü geçmişe sahip olan bir Türk kavmidir, bugün diliyle, kültürüyle, mentalitesiyle varlıklarını sürdüren bu insanlar, Orta Asya'daki müşterek kimliğin temsilcileri arasında yer almaktadır.

Açıklamalar

¹ 1348 yılında Moğol soylularından Tuğluk Timur'un tahta geçirilmesi ile kurulan Mogulistan Devleti, Abdurrahim'in oğlu Abdullah döneminde Kaşgar'da varlığını sürdürmektedir. Doğu Türkistan'da Mogul Devleti mevcudiyetini uzun süre muhafaza edemez, yönetim yerel idarecilerin özellikle Hocaların Karadağ grubunun eline geçer. Oyrat saldırıları ve Kazakların bölgede güç göstermeye başlamasıyla XVII. asrın ilk yarısında Mogulistan Devleti küçüle küçüle zamanla yok olur.

Kaynaklar

- Aristov, Nikolay A. (1895). "Opıt Vıyasenniya Etničeskogo Sostava Kirgiz-Kazahov Bolşoy Ordı i Kara-Kirgizov...". *JS Vip. III-IV. S. Peterburg: ZIRGO Yay. 277-456.*
- Aristov, Nikolay A. (1896). "Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurskih Plemen Narodnostey Svedeniya ob İh Çislennosti". *JS Vip. III-IV. S. Peterburg: İOLEAE Yay. 1-96.*
- Aristov, Nikolay A. (2001). *Usuni i Kirgızı ili Kara-Kirgızı*. Bişkek: İlim Yay.
- Bartold, Vasiliy V. (1898). *Oçerk İstorii Semireçya, Pamyatnaya Knijka Semireçenskogo Statist. Komiteta*. C.II. Senpeterburg.
- Bartold, Vasiliy V. (1997). "Kara-Kıtaylar". *Kirgız cana Kirgızstan Tarihi Boyunça Tandalma Emgektek*. Bişkek: Soros Fondu Yay. 87-93.
- Baytur, Anvar (1992). *Kirgız Tarihinin Leksiyaları*. C.II. Bişkek: Uçkun Yay.
- Bey Şi, Tszı (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Kıtay Dereketemeleri*. C.I. Almaata: Dayk Pres Yay.
- Bernştam, Aleksandr N. (1991). "Kırgız Mamleketinin Öz Erkindigi Üçün Küröşü". *Kirgızdar*. C. II. Bişkek: Kırgızistan Yay. 261-279.
- Bernştam, Aleksandr N. (1998). *İzbrannıe Trudı po Arheologii, İstorii Kirgızov i Kirgızstana*. C.I-II. Bişkek: Soros Fondu Yay.

- Biçurin, Monah Ya. (1829). *İstoriya Pervih Çetireh Hanov iz Doma Çingisova*. Spb.: Karla Kraya Matbaası.
- _____ (1950). *Sobranie Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena*. C. I-II. Moskva-Leningrad: Akademi Nauk Yay.
- Butanayev, Viktor Ya & İ. İ. Butanayeva (2002). *Yene-Say Kırgızları*. Bişkek: Soros Fondu Yay.
- Chavannes, Edouard (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. M. Koç. İstanbul: Selenge Yay.
- Coldoşev, Akcol (2005). *Orto Kılımdağı Altay, Yene Say, Tengir Too Kırgızlarının Tarihi*. Oş: MEB Yay.
- Dunhu (Gauçt) (1999). *Dunhu (Gauçt)*. Kurastırğan: K. Salğarılı. Almaata: Sanat Yay.
- Düen Lien, Çen (1998). “Siunnu Mamleketi Tusundağı Dinglinder”. Kurastırğan: K. Salğarılı. *Tanım Tarmaktarı*. Almaata: Sanat Yay. 121-141.
- Eberhard, Wolfram (1987). *Çin Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- _____ (1996). *Çin’in Şimal Komşuları*. Çev. N. Uluğtuğ. Ankara: TTK Yay.
- _____ (2000). *T’o-pa ve Şa-to Devletlerinin Harici Münasebetleri*. Çev. Eşref B. Özbilen. İstanbul: TDAV Yay.
- Genç, Reşat (2004). *Karahandar Mamleketinin Biylik Tüzülüşü*. Bişkek: KTMÜ Yay.
- Ginzburg, Viladimir V. (1954). “Drevnee Nasalenie Tsentralnogo Tyan-şanya, Alaya po Antropologičeskim Dannım”. *Sredneaziatskiy Etnografičeskiy Sbornik*. T. İ. İm. N. N. Mikluho-Maklaya Novaya Seriya, Tom XXI. Moskva: Akademi Nauk SSR Yay. 354-412.
- Giraud, Rene (1999). *Gök Türk İmparatorluğu. İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*. Çev. İ. Mangaltepe. İstanbul: Ötüken Yay.
- Golden, Peter B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. Osman Karatay. Ankara: Karam Yay.
- Gömeç, Saadettin (1993). “Tarihte ve Günümüzde Kırgızistan”. *Yeni Forum* 14(289): 36-39.
- _____ (1997). *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Türksoy Yay.
- _____ (2000). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Akçağ Yay.
- _____ (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Graç, A. D. (1968). “Pogrebnaya Traditsiya Drevnih Tyurkov v Sredney Azii”. *Sbornik İstorii Sredney Azii, Arheologii i Etnografii*. Moskva: Akademi Nauk. 207-214.
- Grigoryev, Vasily V. (1873). *Vostoçnyy ili Kitayskiy Turkestan*. Vıp. I-II. Spb: İRGO Yay.

- Grousset, Rene (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. Çev. M. R. Uzmen. İstanbul: Ötüken Yay.
- Grum-Grjimaýlo, G. E. (1926). *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy Kray*. Leningrad: İRGO Yay.
- Gumilyev, Lev N. (2003a). *Hazar Çevresinde Bin Yıl*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- _____ (2003b). *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- _____ (2004a). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- _____ (2004b). *Etnogenez Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşü*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- _____ (2005). *Hunlar*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- _____ (2006). *Avrasyadan*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- Haruzin, Alekseya (1889-1891). *Kırgızı Bukeevskoy Ordu (Antropologo-Etnologışekiy Oçerk)*. Vıp. I, II. Moskva: İİOLEAE Yay.
- İsmagulov, Orozak (1998). "Kazak halkının kalıptasu". *Kazakistan Tarihi*. Haz. K. Sikimbaeva vedığer. C.II. Almatı: Atamura Yay. 264-319.
- Kanşın Hen & Pen Çıfın (2005). "Üysinder Men Nukisterdin Antropologiyalık Tegi". *Ejelgi Üysin Eli (Kitay Derekeri Men Zertteuler)*. Audarğan: A. Moldaşulı. Urumji: KHR Şincan Halk Baspası. 125-134.
- Hudyakov Yuliy S. (1990). "Yenisey Kırgızdarının Tarihi". *Ala Too Dergisi* 4: 117-141.
- İzgi, Özkan (1987). *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Kabışulı, İslam (1997). *Kazak Kaumı*. Almatı: Jazuşı Yay.
- Kadırbayev, M. K. (1996). "Erteдеgi Temir Deuri Men Zamanımızdın Şebindegi Antropologiya". *Kazakistan Tarihi*. C.I. Almata: Atamura Yay.
- Kalkan, Mustafa (2005). "Kırgız Boylarının Yenisey'den Çıkarılmaları ve Coğrafi Dağılımları". *Erdem* 42: 77-99.
- Karayev, Ömürkul (1998). *Kırgızstandın (En Bayırkı Mezgilderden XIX Kılımdın Sonuna Çeyinki) Tarihi*. Bişkek: Soros Fondu Yay.
- _____ (1999). "Kırgız Halkining Etnik Tarkibi va Şakillanişi". *Kırgızlar (Manbalar, Tarih, Etnografıya)*. Bişkek: Soros Fondu Yay.
- _____ (2008). *Türkler ve Kağanlıkları*. Çev. M. Kalkan. İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yay.
- Kıçanov, Yevgeniy & Taalaybek Beyşenaliyev (1991). "Yuan-Ming Doorundagi Kırgızdar". *Kırgızdar*. C.II. Bişkek: Kırgızistan Yay. 231-251.

- Kıçanov, Yevgeniy (2003). “Yuan Sulalesi Tarihi” Kırgızlar Cönünde”. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*. Tüzüçüler: K. Cusayev, A. Mokeyev, D. Saparaliyev. C.II. Bişkek: KTMÜ Yay.
- Klyaştorniy, Sergey G. & Tursun Sultanov (2000). *Gosudarstva i Narodı Evraziyskih Stepey (Drevnost i Srednevekove)*. Sankt-Peterburg: Orientalia Yay.
- Kulmuhammed, Muhtar (1994). *Orıs Entsiklopediyalarındaǵı Kazak Şeciresi*. Almatı: Atamura Yay.
- Leakey, Lucy. S. B. (1988). *İnsanın Ataları*. Çev. G. Arsebük. Ankara: TTK Yay.
- Lewin, Roger (2000). *Modern İnsanın Kökeni*. Çev. N. Özüaydın. Ankara: TÜBİTAK Yay.
- Liu Mau-Tsai (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. Çev. E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu. İstanbul: Selenge Yay.
- Liyao Şi (2003). *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*. Tüzüçüler: K. Cusayev, A. Mokeyev, D. Saparaliyev. C.II. Bişkek: KTMÜ Yay.
- Malabayev C., Coldoşbayev M. (1999). *Kırgız Mamleketinin Tarihi*. Bişkek: İlim Yay.
- Malov, Sergey S. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti*. Moskova: Akademi Nauk Yay.
- Minli, Ma (1997). “Yeni-Say Kırgızlarının Batıška Köçüşü cana Orto Aziya Kırgız Ulutunun Kalıptanı”. *Kırgızdar*. C.IV. Bişkek: Soros Fondu Yay. 111-122.
- Nesturh, Mihail F. (1958). *Çeloveçeskie Rası*. Moskova: Uçpedgiz Yay.
- Okladnikov, Aleksey P. vd. (1968). *İstoriya Sibiri*. C.I. Leningrad: Nauka Yay.
- Onat, Ayşe (1990-1991). “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme”. *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* XV(26): 63-71.
- Orkun, Hüseyin N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Oşanın, Lev V. (1927). “Materialı po Antropologii Sredney Azii. Kirgizii Yujnogo Poberejya İssık Kulya”. V. V. Bartoldu *Turkestantskie Duruziya, Uçeniki i Poçtatili*. Taşkent: (y.a.y). 233-270.
- _____ “Antropologičeskiy Sostav Naseleniya Sintszyana i Etnogenez Uygurskogo Naroda”. *Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR Institut İstorii*. Vıp V. Akademi Nauk Yay. 39-76.
- Oyanşu, Sunçi (1997). “25 Tarih. Canı T’angname. Kırgızdar”. *Kırgızdar*. C.IV. Bişkek: Soros Fondu Yay. 83-92.
- Ögel, Bahaeddin (1948). “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”. *AÜDTCF Dergisi* VI(4): 258-269.
- _____ (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. C.II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____ (1991). *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yay.

- _____ (1998). *Ulu Hun İmperyasının Tarihi*. C.I-II. Almaata: Hant hant Yay.
- Özbek, Metin (1979). *İnsan ve Irk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- _____ (2003). “Antropoloji, Antropometri, Genetik, Paleantropoloji”. *Antropoloji Sözlüğü*. Haz. K. Emiroğlu ve S. Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Roux, Jan P. (2001). *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*. Çev. L. Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- _____ (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Çev. A. Kazancıgil ve A. Bereket. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Runkun, Du & Go Binyan (1997). “Kırgız Ulutunun Ata Konuşu cana Alardın Batışka Köçüşü”. *Kırgızdar*. C.IV. Bışkek: Soros Fondu Yay. 133-146.
- Şahniyazov, Kerim Ş. (1990). *Kanğ Devleti ve Kanğlilar*. Taşkent: Fan Neşriyatı.
- Salgarulı, K. (1999). *Türükter (Jıujendar)*. Almaata: Sanat Yay.
- Şi Tsi (2003). *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*. Tüzüçüler: K. Cusayev, A. Mokeyev, D. Saparaliyev. C.II. Bışkek: KTMÜ Yay.
- Siunnu (1998). *Siunnu (Han Kitabıman)*. Kurastırğan: K. Salgarulı. Almaata: Sanat Yay.
- Taşğal, Ahmet (1991). “550-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış”. *M.S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1: 234-243.
- _____ (1995-1999-2004). *Göktürkler*. C.I, II, III. Ankara: TTK Yay.
- _____ (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: TTK Yay.
- Tışanulı, Ezimhan (1997). “Bayırğı Medeniet Köginen Jark Etken Bir Şuğla”. Kurastırğan: E. Akkoşkarov. *Kazak Tarihıman*. Almatı: Jalın Basması. 399-414.
- Vın Şın (1997). “Bayırkı Zamandagı Kırgızdar”. *Kırgızdar*. C.IV. Bışkek: Soros Fondu Yay. 146-152.
- Wells, Calvin (1984). *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*. Çev. B. Güvenç. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Wang Yen Te (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Çev. Ö. İzgi. Ankara: TTK Yay.
- Yen Şınmen (1998). *Kadimki Uygurlar*. Şıncan: Şıncan Halk Neşriyatı.
- Yenşen, Liu (1990). *Budda İli Udun*. Şıncan: Şıncan Halk Neşriyatı.
- Yuan Şi (2006). *Kazakistan Tarihi Turalı Kitay Dereketemeleri*. C.V. Almaata: Dayk Pres Yay.
- Yudin, Veniamin P. (1965). “O Rodoplemennom Sostave Mogulov Mogulistana i Mogulii i İh Etniçeskih Svyazyah s Kazahskim i Durugimi Sosednimi Narodami”. *İAN KazSSR SON*. V.1p III. 52-65.
- Zişao, Liu (1987). *Uygur Tarihi*. Muharriri: Anvar Baytur. C. I/1. Şıncan: Milletler Neşriyatı.

The Demographic and Ethnic Dissolution of Kirghiz People Among the Turks and the Mongols

Mustafa Kalkan*

Abstract

For centuries Kirghiz people had to live among two belligerent tribes, namely Turks and Mongols, in a geographical region near Yenisei and the Tien Shan range of mountains. This research follows the historical course of these people, who were under military, demographic and cultural pressure, and their resistance against this sovereignty with all their might.

The study attempts to describe and specify the periods of the Kirghizs' struggle to maintain their ethnic existence under the influence of Brachycephalic, Dolichocephalic and Mongoloid races respectively. The study makes use of annals, travel-books, anthropological and archaeological data to explain how the Kirghiz people, whose bodies are marked by deep traces of the Brachycephalic and Dolichocephalic races, submitted to military, cultural and ethnic pressures and how their physiognomy changed to the present day.

Key Words

The Kirghizs, assimilation, anthropology, Brachycephalic, Dolichocephalic, Mongoloid, Yenisei, Tien Shan.

---

* Assist. Prof., Karatekin University, Faculty of Letters, Department of History / Çankiri
kalkan12@hotmail.com

Процесс демографического и этнического растворения кыргызов между тюркскими и монгольскими племенами

Мустафа Калкан*

Аннотация

Кыргызы веками были вынуждены жить на территории Енисея и Тянь-Шаня в непосредственной географической близости между двумя воинственными народами (тюрки и монголы). В данном исследовании рассматривается исторический процесс сопротивления народа всем видам применяемого к ним военного, демографического и культурного давления и желание сохранения суверенитета.

Автор попытался определить периоды борьбы за этническое существование кыргызского народа, оказавшегося под влиянием в порядке очередности долихоцефальной, брахицефалической и монголоидной рас. В работе рассмотрены подчинение кыргызов, имеющих глубокие следы брахицефалической и монголоидной рас, путем военного и культурно-этнического давления и формирование современной отличной физиономии кыргызов.

Ключевые Слова

Кыргызы, ассимиляция, антропология, брахицефалический, долихоцефальный, монголоидный, Енисей, Тянь-Шань.

---

* Доц. Доктор, Университет Каратекин, факультет литературы, кафедра истории / Чанкыры
kalkan12@hotmail.com